

Swarzędzki alfabet historyczny Antoniego Kobzy

Siedziby właścicieli ziemskich na ziemi swarzędzkiej oraz właściciele dworów i folwarków w okolicy Swarzędza

W tym cyklu artykułów przybliżających naszą historię, autor – Pan Antoni Kobza – opowiada Państwu o siedzibach właścicieli ziemskich na ziemi swarzędzkiej. Poznajmy zarówno historię samych budowli, jak i losy dawnych mieszkańców dworów i folwarków w okolicy Swarzędza. Dziś dzieje dworku we wsi Swarzędz.

Wieś Swarzędz

Właściciele ziemscy

Swarzędz był najznacniejszą miejscowością w okolicy do czasu założenia miasta Grzymałowa. Potem także (nie licząc miasta) wieś była pod względem liczby mieszkańców największą wsią wśród miejscowości tak zwanej ziemi swarzędzkiej¹.

Położona przy południowym brzegu jeziora Swarzędzkiego, posiadała pola uprawne sięgające na północnym wschodzie do rzeki Cybiny, na wschodzie do ziem Gortatowa i Jasina, na południu do Zalasewa, a na zachodzie do Zielińca i Nowego Młyna oraz Kobylepola.

Źródła nazwy są niejednoznaczne i dlatego wskazuje się na możliwe rozmaite jej pochodzenie (głównie dzierżawcze lub kulturowe). Między innymi jedni dopatrują się pochodzenia nazwy od staropolskich wyrazów *swarzędza*, *swarzędzić* (kłótnik, kłócić się), albo od starosłowiańskiego przymiotnika *skarędu*, *skvarędu* oznaczającego człowieka szpetnego, niechlujnego, brudasa.

Inni wskazują, że bierze się ona od nazwy *Swaręd*, którą określano głównego kapłana pogańskiego boga Swaroga lub od imienia samego boga – *Swaroga*.

Ostatnie dwa źródła nazwy mogą wskazywać na przedchrześcijańskie początki

Najstarszy widok dworu z pierwszych lat XX wieku na kartce pocztowej. (Zbiory Henryka Sobczaka)

Swarzędza choć wieś została stosunkowo późno wspomniana w dokumentach (1353 r.).

Każda miejscowość z długą metryką, posiadała w przeszłości wielu właścicieli. Wieś Swarzędz zawsze była własnością rycerską, a pierwszym, odnotowanym w źródłach właścicielem był rycerz Tomisław (1366, 1370), drugim był Wincenty (1377), a trzecim – Mikołaj Srebrnogórski (1397). Kolejnym, odnotowanym w dokumentach był Wojtek ze Swarzędza, który mógł być właścicielem tylko części wsi, a po nim Janusz (1403) i następnie Maciej, który w 1407 r. sprzedał wieś Bogusławowi. Ten zaś, prawdopodobnie w tym samym roku, odsprzedał ją Mikołajowi z Górki Miejskiej. W rękach Górków, najmłodszego wówczas rodu w Wielkopolsce, Swarzędz znajdował się aż do 1592 r. (bez mała dwa wieki) to jest, do bezpotomnej śmierci kasztelana międzyrzeckiego Stanisława Górki.

Po Górkach wieś trzymali m. in. Czarnkowscy, którzy w 1610 r. odsprzedał ją Zygmuntowi Grudzińskiemu herbu Grzymała, który był wojewodą inowrocławskim, potem kaliskim oraz kasztelanem nakielskim.

Grudziński, w latach 1621-1638, na południowy wschód od wsi, na jej gruntach założył miasto *Grzymałowo*. Nadana nazwa wyszła z użycia w ciągu XVIII i XIX wieku, a jej miejsce stopniowo zajmowała nazwa istniejącej obok wsi – *Swarzędz*. Były więc trzy odrębne obszary o podobnych nazwach: Swarzędz miasto Swarzędz, wieś i jezioro Swarzędzkie.

KLUG
(Kotwica IV), nb. 1790
(Uruski, Trelińska)

Herb własny – Kotwica nadany Janowi Klugowi przez Sejm Wielki w 1790 r. (T. Gajl, *Herbarz Polski od średniowiecza do XX wieku*, Gdańsk 2007).

W latach osiemdziesiątych XVII wieku wieś i miasto znajdowały się w rękach Opałińskich, potem Jerzego Sebastiana Unruha (Unruha), a następnie od 1700-1715 Garczyńskich. Od nich cały klucz swarzędzki – z wsią

¹ Ilość mieszkańców w Swarzędzu wsi: w 1843 r. – 317 os.; w 1888 r. – 320 os.; w 1908 r. – 468 os. Druga najludniejsza wieś to Wierzonka, która w 1843 r. posiadała więcej mieszkańców od Swarzędza wsi – 324 os., w 1888 r. – 278 os., w 1908 r. – 301 os.

Swarzędz – zakupili Koźmińscy i trzymali go do 1791 r. Po śmierci ostatniego dziedzica z Koźmińskich (Augustyna), majątek znalazł się w ręku Jana Kluga, który zbankrutował i był zmuszony sprzedać majątek na subhastacji (przymusowa sprzedaż). Wieś i resztę klucza swarzędzkiego w 1796 r. kupił szambelan Aleksander August Bojanowski, który już około 1806 r. również musiał sprzedać majątek na subhastacji. Nabywcą był wyższy urzędnik pruski w rejencji poznańskiej) Fryderyk Leopold Wildegans. Po śmierci tego właściciela w 1813 r., dobra ziemskie odziedziczyła wdowa Beata Elżbieta i troje małoletnich dzieci Wildegansów. Majątek już w 1815 r. został oddany w dzierżawę Generalnemu Instytutowi Alimentacji Wdów w Berlinie zwanemu potocznie „kasą wdów”. W 1822 r. kasa wdów zakupiła dzierżawione dobra, ale już bez miasta Grzymałowa alias Swarzędza.

Od około 1830 r. wymienia się J. Busse jako wieczystego dzierżawcę folwarku we wsi Swarzędz. Po 1833 r. dzierżawa została mu odebrana ze względu na niewypełnienie warunków umowy dzierżawnej zawartej z ekonomią poznańską. Po 1836 r. majątek przeszedł z rąk ekonomii poznańskiej do ekonomii swarzędzkiej.

Prawdopodobnie, w czerwcu 1852 r. folwark we wsi Swarzędz zakupił Carl Gustaw Adolph Hoffmeyer z żoną Anną Elisabeth z d. Morgenstern. Majątek ziemski z jeziorem Swarzędzkim miał powierzchnię nieco ponad 300 ha i jego wielkość ulegała niewielkim wahaniom. W okresie międzywojennym (1918-1939) jego właściciele sprzedali dość dużo ziemi okolicznym rolnikom w Jasinie i mieszkańcom Swarzędza. Po napaści Niemiec na Polskę ziemia ta została odebrana Polakom bez żadnego odszkodowania i z powrotem włączona do majątku Hoffmeyerów. Trzymali oni dobra aż do stycznia 1945 r. to jest do ucieczki przed Armią Czerwoną nacierającą całym frontem wschodnim na zachód. Po wojnie folwark nie stanowiący już od 1934 r. odrębnego obszaru administracyjnego (tzw. dominium) upaństwowiono. Na ziemi byłego swarzędzkiego folwarku powstały nowe ulice oraz osiedla Czwartaków, Dąbrowszczaków, Gryniów i Kościuszkowców.

Dwór

Pierwsze, właściwie pośrednie informacje, o siedzibie właścicieli ziemskich w Swarzędzu wsi odnoszą się do pierwszej połowy XVII wieku, gdy właścicielem był Zygmunt Grudziński. Przypuszcza się, że dwór był drewniany, może na kamiennym podmurówce, ale na tyle obszerny, że znaj-

Widok dworu od strony parku, 2018 r. (fot. Antoni Kobza)

dowała się w nim kaplica, którą właściciel – sam protestant – udostępniał miejscowym protestantom do odprawiania nabożeństw. Przetrwiała również informacja, że we dworze (zwanym „zamkiem”) w Swarzędzu żona Zygmunta, Anna Grudzińska z Opalińskich, spisywała swój testament. Przed nabyciem Swarzędza przez Grudzińskiego mógł to być niewielki dworek, w którym mieszkali kolejni dzierżawcy lub zarządcy folwarku i wsi. Bardzo zamożni właściciele ziemscy, na przykład Górkowie czy też Czarnkowscy, posiadali wiele innych dóbr, w których znajdowały się ich rezydencje. Można przyjąć też że pierwszy, obszerny dwór, postawiono na polecenie Zygmunta Grudzińskiego po 1610 roku.

Postawiono go na wysokiej, nadjeziornej krawędzi doliny Cybiny, opodal zabudowań folwarcznych. Kolejni właściciele również posiadali swoje rezydencje w innych swoich dobrach (Opalińscy, Unrug i Garczyńscy), tylko Koźmińscy mieszkali w swarzędzkim dworze, a nawet jeden z nich – Teodor – po śmierci został pochowany w krypcie kościoła parafialnego p.w. św. Marcina w Swarzędzu.

Ks. Rydziński, wizytator kurii poznańskiej, po kontroli kościoła parafialnego w Swarzędzu (1777), był przyjmowany przez Koźmińskiego we dworze i odwiedził także dworską kaplicę. W sprawozdaniu poinformował zwierzchników, że w pałacu jest kaplica „przyzwoicie przyozdobiona”. Prawdopodobnie w tym czasie dwór mógł mieć ściany przynajmniej częściowo mury. Przypuszczenie takie potwierdza wiadomość, że podczas gruntownej przebudowy dworu w 1873 r. przez Carla Hoffmeyera, wykorzystano mur zachodniej ściany poprzedniego budynku.

Hoffmeyer wystawił dom dziewięcio-

osiowy, z wysokim parterem, w całości podpiwniczony. Trzyosiowa, środkowa część budynku, posiada piętro i jest nieco wysunięta do przodu, zarówno od strony wschodniej, jak i zachodniej.

Ryzalit i resztę budynku przykryto niskim, dwuspadowym dachem. Okna na piętrze zwieńczone są odcinkiem koła, natomiast okna pomieszczeń na parterze są prostokątne. Pierwotne, proste wejście do dworu znajdowało się w bocznej elewacji, od strony północnej. Po przebudowie głównego wejścia, która miała miejsce przed 1909 rokiem, do budynku wchodziło się po kilku stopniach na podest przykryty półokrągłym daszkiem wspartym na dwóch kolumnach.

Piętro budynku składało się ze strychu i dwóch pokoi, jeden z widokiem na drogę prowadzącą do kościoła, drugi z widokiem na dworski park i jezioro. Park krajobrazowy z pomnikowymi dębami, przylegał do dworu od zachodu i południa i dochodził aż do brzegu jeziora Swarzędzkiego.

Po II wojnie światowej na piętrze usunięto ścianki działowe wszystkich pomieszczeń i powstał jeden wielki strych. Od 1946 r. dwór pełni rolę przedszkola i jego wnętrze zostało przystosowane do nowych potrzeb. W 1973 r. od strony południowej pojawiła się niewielka przybudówka, która nie zmieniła zasadniczej bryły budynku. W 1983 r. zamontowano windę gospodarczą, a w 1997 r. zainstalowano gazowe ogrzewanie. Nie zmieniono natomiast klatki schodowej prowadzącej na piętro. Wykonana w okresie międzywojennym z drewna dębowego, z profilowaną poręczą, została tylko odnowiona.

Wspomniane zmiany nie wpłynęły na zewnętrzny wygląd obiektu i można przyjąć, że dwór wygląda niemal tak, jak za czasów Hoffmeyerów.

Antoni Kobza